

Επιστημονικό Άρθρο

Η Έκθεση Ντυτρόν το Μάιο του 1828 για την Ελληνική Παιδεία Λίγο Πριν και Λίγο Μετά το 1821

Γρηγόρης Θ. Παπανίκος
Πρόεδρος, Αθηναϊκό Ινστιτούτο

Η έκθεση του Γάλλου εκπαιδευτικού Ντυτρόν, που συντάχθηκε τον Μάιο του 1828 έπειτα από εντολή του Ιωάννη Καποδίστρια, αποτελεί σημαντικό τεκμήριο, καθώς παρέχει αριθμητικά στοιχεία για τους μαθητές και τα σχολεία λίγο πριν και λίγο μετά το 1821. Αυτά τα στατιστικά δεδομένα αξιοποιούνται στην παρούσα εργασία, προκειμένου να εξεταστεί σε ποιο βαθμό αυξήθηκε η παιδεία – μετρούμενη ως αριθμός μαθητών, αριθμός σχολείων και αριθμός μαθημάτων – κατά τη δεκαετία του 1820, εν μέσω απελευθερωτικών και εμφυλίων πολέμων. Τα στοιχεία καταδεικνύουν, τουλάχιστον, τη μεγάλη δίψα των Ελλήνων για μόρφωση, η οποία δεν μπορούσε να ικανοποιηθεί πριν το 1821 ή, όπου αυτό ήταν εφικτό, δεν ικανοποιούνταν επαρκώς, καθώς τα κρυφά σχολεία δεν προσέφεραν το επίπεδο παιδείας που προσδοκούσε ο Έλληνας. Πολλοί μελετητές, κατά τη γνώμη μου λανθασμένα, επικεντρώνονται στα κρυφά σχολεία, ενώ θα έπρεπε να δώσουν έμφαση στη μεγάλη, άτυπη και λανθάνουσα ζήτηση για παιδεία που επικρατούσε κατά την περίοδο της Οθωμανικής κυριαρχίας. Αυτή η κατάσταση δεν οφειλόταν τόσο σε έλλειψη πόρων, όσο σε έλλειψη ελευθερίας – κυρίως εκπαιδευτικής ελευθερίας. Η παρούσα μελέτη αναδεικνύει αυτή τη σημαντική πτυχή της ελληνικής παιδείας κατά τη διάρκεια της δουλείας.

Λέξεις-κλειδιά: Ντυτρόν, Ιωάννης Καποδίστριας, Οθωμανική Αυτοκρατορία, Ελληνική Παιδεία, Επανάσταση του 1821.

Εισαγωγή

Ο Ιωάννης Καποδίστριας έφτασε στην Ελλάδα στις 7 Ιανουαρίου 1828, στο Ναύπλιο, και ανέλαβε επίσημα τα καθήκοντά του ως πρώτος Κυβερνήτης της χώρας στις 11 Ιανουαρίου 1828.¹

Με την άφιξή του, ζήτησε από τον Γάλλο φιλέλληνα και εκπαιδευτικό Ντυτρόν (Dutrón) να συντάξει μια έκθεση με στοιχεία σχετικά με τον αριθμό των σχολείων, τον αριθμό των μαθητών και τα μαθήματα που διδάσκονταν. Ήθελε στοιχεία για τρεις περιόδους: πριν από το 1821, από το 1821 μέχρι τις 11

¹Ο Ιωάννης Καποδίστριας ήταν μία ατυχής επιλογή. Δεν ήταν κατάλληλος για αυτή τη θέση. Σε σύγχρονη επιχειρηματική γλώσσα, θα λέγαμε ότι ήταν υπερπροσοντούχος (overqualified) ή καλύτερα «ετεροπροσοντούχος». Οι υπερπροσοντούχοι είναι πιο επικίνδυνοι από εκείνους που έχουν λιγότερα προσόντα από όσα απαιτεί η θέση. Το *Ακαδημαϊκό Αθηναϊκό Περιοδικό* έχει δημοσιεύσει άρθρα για τον Καποδίστρια και θα συνεχίσει να το κάνει (βλ. Οζέρ, 2021; Οζέρ, 2023; Παπανίκος, 2021β; Παπανίκος, 2021γ; Πατρίκιος, 2021; Στάμελος, 2023).

Ιανουαρίου 1828, και την περίοδο μετά τις 11 Ιανουαρίου 1828. Η τελευταία διάκριση πιθανότατα σχετιζόταν με τη ματαιοδοξία του, διότι ήθελε να αποδείξει ότι η δική του παρουσία είχε δώσει μεγάλη ώθηση στην παιδεία. Ποιος ξέρει γιατί; Ίσως να ήθελε να απολογηθεί στον Αδαμάντιο Κοραή. Μόνο που οι δύο πρώτες περίοδοι δεν είναι τόσο συγκρίσιμες, καθώς η Ελλάδα βρισκόταν στη δίνη πολέμων, συμπεριλαμβανομένων των εμφυλίων πολέμων. Στο παράρτημα της παρούσης εργασίας παρουσιάζουμε αυτούσια την Έκθεση του Ντυτρόν.

Σκοπός της παρούσας εργασίας είναι να αναλύσει τα στατιστικά στοιχεία που μας δίνονται στην Έκθεση Ντυτρόν. Η εργασία οργανώνεται σε πέντε μέρη, συμπεριλαμβανομένης και της παρούσας εισαγωγής. Στο δεύτερο μέρος παρουσιάζεται το περιορισμένο μέγεθος της απογραφής. Στο τρίτο μέρος καταγράφεται ο αριθμός των σχολείων και των μαθητών. Στο τέταρτο μέρος εξετάζεται ο αριθμός των μαθημάτων που διδάσκονταν λίγο πριν και λίγο μετά το 1821. Τέλος, στο πέμπτο μέρος παρουσιάζονται τα συμπεράσματα.

Η Απογραφή Ήταν Περιορισμένη

Την άνοιξη του 1828 εμφανίστηκε μια επιδημία πανώλης, η οποία είχε ως αποτέλεσμα να διακοπεί η επί τόπου συλλογή στοιχείων από τον Ντυτρόν. Κατάφερε, ωστόσο, να συλλέξει στοιχεία από 17 νησιά: Αίγινα, Ύδρα, Κίμωλος, Μήλος, Νάξος, Πάρος, Πόρος, Σαντορίνη, Σκόπελος, Σέριφος, Σίφνος, Σίκινο, Σκιάθος, Σκύρος, Σπέτσες, Θερμιά (παλαιότερη ονομασία της Κύθνου) και Ζέα (παλαιότερη ονομασία της Κέας). Τα στοιχεία αυτά παρουσιάζονται στους Πίνακες 1 και 2 παρακάτω.

Ιδρύθηκαν Πολλά Σχολεία και Εγγράφηκαν Πολλοί Μαθητές

Τα στατιστικά στοιχεία μπορούν να αξιοποιηθούν σε συνδυασμό με τη συνάρτηση (3) που παρουσιάστηκε στο βιβλίο μου για τα ελληνικά κρυφά σχολεία (Παπανίκος, 2025). Στα 17 νησιά, πριν το 1821, υπήρχαν 13 νόμιμα σχολεία και, μέσα σε επτά χρόνια (1821-1828), ιδρύθηκαν άλλα 79 νόμιμα σχολεία, γεγονός που αντιστοιχεί σε εξαπλασιασμό των σχολείων ή σε αύξηση της τάξης του 608%. Σε αριθμό μαθητών, η αύξηση αυτή αντιστοιχούσε σε 829%, από 255 μαθητές πριν το 1821 σε 2.333 μαθητές μετά το 1821. Από τη συνάρτηση (3), γνωρίζουμε το εξής:

$$\begin{array}{l} \text{Ποσοστιαία} \\ \text{Μεταβολή} \\ \text{Μαθητών} \end{array} = \beta^* \begin{array}{l} \text{ποσοστιαία} \\ \text{μεταβολή των} \\ \text{διδάκτρων (P)} \end{array} + \gamma^* \begin{array}{l} \text{ποσοστιαία} \\ \text{μεταβολή} \\ \text{εισοδήματος (Y)} \end{array} \text{ του } + \delta^* \begin{array}{l} \text{ποσοστιαία} \\ \text{μεταβολή της} \\ \text{εκπαιδευτικής} \\ \text{ελευθερίας} \end{array}$$

ή

$$+829\% \text{ μαθητών} = \beta^* \% \text{ διδάκτρων} + \gamma^* \% \text{ εισοδήματος} + \delta^* \begin{array}{l} +65\% \\ \text{εκπαιδευτικής ελευθερίας} \end{array}$$

Αν υποθέσουμε ότι οι τιμές και το εισόδημα παρέμειναν σταθερά, τότε το $\delta = 12,75$, διότι $12,75$ επί 65% ισούται με 829% . Σε συνθήκες πολέμων και καταστροφών, όπως αυτές που συνέβησαν στην Ελλάδα τη δεκαετία του 1820, οι

τιμές ανεβαίνουν και τα εισοδήματα μειώνονται. Σε μια τέτοια περίπτωση, το (δ) θα λάμβανε πολύ μεγαλύτερη τιμή. Για να δώσουμε μια τάξη μεγέθους, ας υποθέσουμε ότι το $\gamma = 1$, η οποία είναι η μέγιστη τιμή για την εισοδηματική ελαστικότητα που έχουμε βρει στην εμπειρική βιβλιογραφία. Για να δικαιολογηθεί μια αύξηση του αριθμού των μαθητών κατά 829%, αν υποθέταμε ότι το καθεστώς ελευθερίας δεν άλλαξε πριν και μετά το 1821, θα έπρεπε το εισόδημα να είχε αυξηθεί κατά 829% μέσα σε 7 χρόνια, ή 118% το χρόνο, και οι τιμές να έμεναν σταθερές. Δεν υπήρξαν τέτοια ποσοστά αύξησης των εισοδημάτων πουθενά στον κόσμο.

Πίνακας 1. Μαθητές και Σχολεία σε 17 Νησιά του Αιγαίου πριν και μετά το 1821

Χρονική Περίοδος	Σχολεία	Μαθητές		
		1821	1821-1827	1828
Πριν το 1821	13	251	276	296
Μάρτιος 1821 έως 11 Γενάρη 1828	57	0	1124	1386
12 Γενάρη 1828 έως 1 Μαΐου 1828 [Μετά την Αφιξη του Καποδίστρια]	22	0	0	651*
Σύνολο	92	251	1400	2333
Ελάχιστη Ηλικία	5			
Μέγιστη Ηλικία	30			
Εύρος Ηλικίας	25			

*Πολλοί ήταν ηλικίας 20 έως 30.

Σημείωση: Περιλαμβάνει τα εξής νησιά: Αίγινα, Ύδρα, Κίμωλος, Μήλος, Νάξος, Πάρος, Πόρος, Σαντορίνη, Σκόπελος, Σέριφος, Σίφνος, Σίκινος, Σκιάθος, Σκύρος, Σπέτσες, Θερμιά (παλαιότερη ονομασία της Κύθνου), και Ζέα (παλαιότερη ονομασία της Κέας). Η αποστολή καταγραφής σταμάτησε στη μέση λόγω της πανώλης τον Απρίλιο 1828.

Πηγή: «Εκθέσεις Περί της Παιδείας Μέχρι του Πρώτου Έτους Αρχής του Καποδίστρια» Συνταχθείσα από τον Γάλλο Ντυτρόν (Dutrone) το 1828 βλ. Δασκαλάκης (1968, Τόμος 1, σσ. 178-185). Όλη η Έκθεση δίνεται στο Παράρτημα της παρούσης εργασίας.

Από το πλήθος των εκθέσεων που έχουμε από τα επίσημα αρχεία του κράτους και τη βιβλιοθήκη της Βουλής την περίοδο 1821-1831, κανένα χωριό ή πόλη δεν αναφέρει καλύτερες οικονομικές συνθήκες μετά το 1821. Αυτό οφειλόταν στις μεγάλες καταστροφές που προκάλεσαν απελευθερωτικός αγώνας και οι εμφύλιοι πόλεμοι.

Καταλήγω στο συμπέρασμα ότι, πριν το 1821, ο μεγάλος ζήλος των Ελλήνων για εκπαίδευση είτε δεν ικανοποιούνταν λόγω φόβου, είτε ικανοποιούνταν με κακής ποιότητας εκπαίδευση που προσέφεραν τα κρυφά σχολεία.

Σε κάθε περίπτωση, το επιχείρημα ότι δεν χρειαζόνταν τα κρυφά σχολεία διότι υπήρχε εκπαιδευτική ελευθερία δεν μπορεί να υποστηριχθεί από τη μεγάλη ζήτηση που εκδηλώθηκε μετά το 1821, εν μέσω εθνικών και εμφυλίων πολέμων.

Τα Μαθήματα Αυξήθηκαν

Μια άλλη όψη της εκπαίδευσης σε συνθήκες κατοχής είναι το είδος των μαθημάτων που διδάσκονταν. Ο Πίνακας 2 παραθέτει τα στοιχεία για τα

διδασκόμενα μαθήματα, όπως τα αναφέρει η Έκθεση Ντυτρόν. Τα στοιχεία είναι αποκαλυπτικά. Μετά το 1821, ο αριθμός των μαθημάτων που διδάσκονταν στα σχολεία αυξήθηκε. Δεν γνωρίζουμε το περιεχόμενο των μαθημάτων, αλλά από πολλά έγγραφα που είναι διαθέσιμα μετά το 1821, τα μαθήματα έγιναν πιο «ελληνικά» και, συνεπώς, πιο ελεύθερα.

Ένα σχόλιο για την αριθμητική είναι αναγκαίο. Γενικά, τα μαθηματικά θεωρούνται όπλο πολέμου και εμπορίου. Η γνώση των μαθηματικών και της γεωγραφίας είναι απαραίτητη. Όταν όλη η Ευρώπη διδασκόταν διαφορετικό λογισμό στην εποχή μετά τον Νεύτωνα, η Ελλάδα, υπό την Οθωμανική κατοχή, περιοριζόταν στην προπαίδεια.

Πίνακας 2. Διδασκόμενα Μαθήματα Πριν και Μετά το 1821

Χρονική Περίοδος Μαθήματα	Πριν το 1821 Σχολεία: 13	1821-1827 Σχολεία: 57	1828 Σχολεία: 22
Αριθμητική	5 (38%)	40 (70%)	22 (100%)
Γεωγραφία	2 (15%)	20 (35%)	15 (68%)
Παλαιά Ελληνική Γλώσσα & Ιστορία	4 (31%)	37 (65%)	17 (77%)
Γαλλικά	1 (8%)	7 (12%)	4 (18%)
Ιταλικά	1 (8%)	7 (12%)	4 (18%)
Αγγλικά	0 (0%)	0 (0%)	2 (9%)

Τα στατιστικά στοιχεία δεν διαψεύδουν την άποψη ότι επικρατούσε αμάθεια πριν το 1821, η οποία οφειλόταν στην έλλειψη εκπαιδευτικής ελευθερίας. Οι Έλληνες πριν το 1821 δεν ήταν ελεύθεροι να πηγαίνουν στο σχολείο ή να χτίζουν σχολεία, και αυτό δεν οφειλόταν στη φτώχεια τους, αλλά στην έλλειψη ελευθερίας. Για τον λόγο αυτό, με την έναρξη της επανάστασης, όλη η τεράστια αθέλητη λανθάνουσα ζήτηση για παιδεία εκδηλώθηκε εν μέσω πολέμων.

Ένας άλλος τρόπος διερεύνησης αυτής της υπόθεσης είναι η εξέταση των στατιστικών στοιχείων της ηλικιακής διάρθρωσης των μαθητών και μαθητριών των ελληνικών σχολείων των ελεύθερων περιοχών της Ελλάδος τη δεκαετία του 1820. Αυτή η ανάλυση γίνεται στο βιβλίο μου, Παπανίκος (2025)

Συμπεράσματα

Η μεγάλη διαμάχη για το αν υπήρχαν ή δεν υπήρχαν κρυφά σχολεία την έχω εξετάσει στο βιβλίο μου και σε δύο άρθρα· βλ. Παπανίκος (2025α, 2025β, 2021). Για μένα, το μεγαλύτερο ζήτημα είναι να εξηγηθεί η αμάθεια ή ημιμάθεια που επικρατούσε λίγο πριν το 1821. Αν υπήρχε εκπαιδευτική ελευθερία πριν το 1821 και οι υπόδουλοι Έλληνες μπορούσαν να ιδρύουν ελεύθερα σχολεία, τότε ο μόνος περιορισμός θα ήταν το εισόδημα και τα δίδακτρα. Οι Έλληνες ζούσαν σε καθεστώς αμάθειας και ημιμάθειας και δεν υπήρχαν σχολεία παντού, κυρίως λόγω της φτώχειας. Κάτι ανάλογο συνέβαινε για πολλά χρόνια και μετά την Επανάσταση στην Ελλάδα.

Συνεπώς, η μεγάλη ζήτηση για σχολεία, ο μεγάλος αριθμός μαθητών που εγγράφηκαν σε αυτά, και το ευρύ φάσμα μαθημάτων που διδάσκονταν λίγο μετά την Επανάσταση του 1821, σε σύγκριση με τους αντίστοιχους αριθμούς λίγο πριν

το 1821, θα μπορούσαν να δικαιολογηθούν μόνο από μια έκρηξη στην αύξηση των εισοδημάτων. Τέτοια αύξηση, όμως, δεν έχει παρατηρηθεί ποτέ στην καταγεγραμμένη οικονομική ιστορία.

Ως εκ τούτου, δεν διαψεύδεται η άποψη ότι, λόγω της εκπαιδευτικής ανελευθερίας που επικρατούσε πριν το 1821, οι Έλληνες δεν μπορούσαν να ικανοποιήσουν τη μεγάλη ζήτηση (δίψα, ζήλο) για παιδεία.

Βιβλιογραφία

- Δασκαλάκης, Α.Β. (1968) Κείμενα – Πηγαί της Ιστορίας της Ελληνικής Επανάστασης: Η Εκπαιδευτική προσπάθεια των Επαναστατικών Κυβερνήσεων και επί Καποδίστρια – Κανονισμοί Προγράμματα – Σχολεία και Διδάσκαλοι. Τόμοι Ι-ΙΙΙ. Αθήνα.
- Οζέρ, Ο. (2021). Ο Καποδίστριας στη Βιέννη: Η Ευρωπαϊκή Συμφωνία και «Η Ελληνική Επανάσταση». *Αθηναϊκό Ακαδημαϊκό Περιοδικό* 1(1): 43-60.
- Οζέρ, Ο. (2023). Η Ελληνική Επανάσταση του Mark Mazower. Βιβλιοπαρουσίαση. *Αθηναϊκό Ακαδημαϊκό Περιοδικό* 3(1): 109-113. <https://www.atiner.gr/athacpe/2023-3-1-7-Ozer.pdf>.
- Παπανίκος, Γ. Θ. (2021α). Τα Κρυφά Σχολεία Υπήρχαν, Αλλά Ήταν Παράνομα. *Αθηναϊκό Ακαδημαϊκό Περιοδικό* 1(1): 11-30. <https://bit.ly/3ptBo5N>.
- Παπανίκος, Γ. Θ. (2021β). Αδαμάντιος Κοραής: Νυν Υπέρ Πάντων η Παιδεία. Επιφυλλίδα. *Αθηναϊκό Ακαδημαϊκό Περιοδικό* 1(2): 5-10. <https://bit.ly/32tOlhN>.
- Παπανίκος, Γ. Θ. (2021γ). Η Περιπετειώδης Ιστορία των Επαναστατικών Συνταγμάτων του 1821 - Η Θεμελιωτική Στιγμή της Ελληνικής Πολιτείας του Ξενοφών Κοντιάδη (Αθήνα: Εκδόσεις Καστανιώτη, 2021). Βιβλιοπαρουσίαση. *Αθηναϊκό Ακαδημαϊκό Περιοδικό* 1(2): 145-162. <https://bit.ly/3Fzhj3s>.
- Πατρίκιος, Ν. (2021). *Ιωάννης Καποδίστριας: Ένα Αίνιγμα*. *Αθηναϊκό Ακαδημαϊκό Περιοδικό* 1(1): 31-42.
- Στάμελος, Χ. (2023). Η Συνταγματική Ιστορία και το Βασίλειον της Ελλάδος (1832-1967). *Αθηναϊκό Ακαδημαϊκό Περιοδικό* 3(1): 51-60. https://www.atiner.gr/atha_cpe/2023-3-1-2-Stamelos.pdf.

Παράρτημα 1. Έκθεσις Ντυτρόν

ΕΚΘΕΣΙΣ ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΠΑΙΔΕΙΑΣ
ΜΕΧΡΙ ΤΟΥ ΠΡΩΤΟΥ ΕΤΟΥΣ ΑΡΧΗΣ ΤΟΥ ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑ

(Γεν. Έφημ., Γ', 1828, αρ. 92, σελ. 375 και αρ. 93, σελ. 384. Συντάκτης τῆς ἐκθέσεως ταύτης, ὑπογράφων «D-e», εἶναι ὁ Γάλλος φιλέλλην Dutronne, ἐν ἀρχῇ λοχαγὸς τῶν ἐπιτελῶν καὶ ἐν συνεχείᾳ χρησιμοποιοηθεὶς ὡς σύμβουλος ἐπὶ τῆς Ἐκπαιδεύσεως).

Διὰ νὰ λάβωμεν ἀκριβῆ τινα ιδέαν τῶν προόδων, διὰ τῶν ὁποίων βελτιοῦται καθημέραν ἡ δημόσιος ἐκπαίδευσις εἰς τὴν Ἑλλάδα ἀρκεῖ νὰ συγκρίνωμεν τὴν πρὸ τῆς ἐπαναστάσεως κατάστασιν αὐτῆς μὲ τὴν ἀπὸ τῆς ἐπαναστάσεως καὶ τὴν ἀπὸ τῆς ἀφίξεως μάλιστα τοῦ Ἐξοχωτάτου Κυβερνήτου. Διὰ νὰ κά-

μωμεν δὲ τοῦτο, δὲν ἔχομεν εἰμὴ ν' ἀναφερθῶμεν εἰς σημείωσιν τινά, τὴν ὁποίαν πρὸ καιροῦ ἐδημοσίευσεν διὰ τῆς Ἑλληνικῆς Μερίσσης ὁ φιλέλλην Κύριος D...e μετὰ τὴν περιήγησιν, τὴν ὁποίαν ἐπὶ τοῦτο διετάχθη παρὰ τῆς Α.Ε. νὰ κάμῃ εἰς τὰς νήσους τοῦ Αἰγαίου Πελάγους.

Ἡ ἐπίσκεψις αὕτη ἔγινεν εἰς Αἴγιναν, Ὑδραν, Κίμῃλον, Μῆλον, Νάξον, Πάρον, Πόρον, Σαντορίνην, Σκόπελον, Σέριφον, Σίφνον, Σίκινον, Σκίαθον, Σκῦρον, Σπέτσας, Θερμιά καὶ Ζέαν. Τὰ ληφθέντα ὑγειονομικὰ μέτρα διὰ τὴν τότε ἐπισυμβᾶσαν πανώλην ἐμπόδισαν τὴν ἐξακολούθησιν αὐτῆς καὶ ἐπὶ τῶν λοιπῶν νήσων. Ἰδοὺ δὲ αἱ παρατηρήσεις, τὰς ὁποίας συνάγει ὁ εἰρημένος φιλέλλην.

Κατὰ τὴν αἴν τοῦ παρελθόντος Μαΐου αἱ νῆσοι αὗται εἶχον 92 σχολεῖα φοιτῶμενα συνάμα ἀπὸ 2.333 μαθητὰς ἡλικιωμένους ἀπὸ 5 ἕως 30 χρόνων. Ἐκ δὲ τῶν σχολείων τούτων 23 ἠκολούθουν τὴν Λαγκαστρικὴν μέθοδον καὶ παρεῖχον 969 μαθητὰς.

Ἐκ τῶν 92 σχολείων, 13 μόνον εἶχον τὴν ἀρχὴν τῶν ἀπὸ τῆς Τουρκικῆς δυνατείας, 57 εἶχον συστηθῇ ἀφ' οὗτου διεκηρύχθη ἡ ἀνεξαρτησία [Μαρτίου 1821] μέχρι τῆς ἐλεύσεως τοῦ Κυβερνήτου [12 Ἰανουαρίου 1828], καὶ τὰ λοιπὰ 22 ἐσυστήθησαν ἀπὸ τῆς ἐποχῆς ταύτης μέχρι τῆς αἰς Μαΐου.

Τὰ 13 σχολεῖα τῆς πρώτης περιόδου ἠκολούθουν ὅλα τὴν παλαιὰν μέθοδον, καὶ ἐφοιτῶντο συνάμα ἀπὸ 296 μαθητὰς. Ἐκ δὲ τῶν 57 σχολείων τῆς δευτέρας, 43 ἠκολούθουν ὡσαύτως τὴν παλαιὰν μέθοδον, τὰ δὲ λοιπὰ 14 ἠκολούθουν τὴν νέαν κατὰ τὸ θέσπισμα τῆς ἐν Ἀστρεὶ Ἑθνικῆς Συνελεύσεως καὶ ἐκεῖνα μὲν ἐφοιτῶντο ἀπὸ 829 μαθητὰς, ταῦτα δὲ ἀπὸ 557, ἐξ ὧν ἐγένετο τὸ ὅλον 1.386 διὰ τὰ σχολεῖα τῆς δευτέρας περιόδου. Εἰς δὲ τὴν τρίτην ἀπληριθμοῦντο 9 καταστήματα ἀλληλοδιδασκτικά, τὰ δὲ λοιπὰ 13 ἠκολούθουν τὴν παλαιὰν μέθοδον καὶ ταῦτα μὲν ἐφοιτῶντο ἀπὸ 239 μαθητὰς, ἐκεῖνα δὲ ἀπὸ 412, ἐξ ὧν ἐγένετο τὸ ὅλον 651 διὰ τὰ σχολεῖα τῆς περιόδου ταύτης.

Παρατηρητέον δὲ ὅτι οὔτε κατὰ τὴν μίαν, οὔτε κατὰ τὴν ἄλλην τῶν δύο τελευταίων περιόδων τὰ νέα σχολεῖα ἐγίναν διὰ τῆς ζημίας τῶν προὔπαρχόντων, τὰ ὁποῖα ἐξ ἐναντίας ἔλαβον ἀμιλλώμενα ἐπαισθητὴν αὐξήσιν.

Καὶ ὅντως τὰ ἐκ τῆς Τουρκικῆς δυναστείας προερχόμενα σχολεῖα, ὅταν ἐξήφθη ἡ ἐπανάστασις, δὲν ἐφοιτῶντο εἰμὴ ἀπὸ 251 παῖδας, ἀριθμὸν αὐξηθέντα ἀπὸ 25 ἐπὶ τῆς δευτέρας περιόδου καὶ ἐπὶ τῆς τρίτης ἀπὸ 20, τῶν ὁποίων πολλοὶ ἦσαν ἔφηβοι.

Τὰ 57 πάλιν σχολεῖα τὰ ἐπὶ τῆς ἐπαναστάσεως λαβόντα ἀρχὴν δὲν εἶχον ἀκόμῃ εἰμὴ 1.124 μαθητὰς κατὰ τὴν ἀρχὴν τῆς τρίτης περιόδου, καὶ κατὰ τὴν διάρκειάν της εἶχον προστεθῇ εἰς αὐτοὺς ἕτεροι 262, μεταξὺ τῶν ὁποίων εὐρίσκοντο ἀκόμῃ πολλοὶ ἔφηβοι.

Σημειωτέον δὲ ὅτι, ἐὰν εἰς τὰ σχολεῖα τῶν δύο πρώτων περιόδων ἐπολλαπλασιάσθησαν τοιοῦτοτρόπως οἱ μαθηταὶ κατὰ τὸ διάστημα τῆς τρίτης,

τούτο δὲν εἶχεν ἐμποδίσει, ὥστε τὰ κατὰ τοὺς τρεῖς καὶ ἡμισυ μῆνας αὐτῆς συστηθέντα σχολεῖα ν' ἀποκτήσουν, μετὰ τὸ ὀλιγοχρόνιον ἐκεῖνο διάστημα, 651 μαθητάς, τῶν ὁποίων πολλοὶ ἦσαν ἡλικίας 20 ἕως 30 χρόνων.

Ἡ Τουρκικὴ λοιπὸν περίοδος παρεῖχε 251 μαθητάς, ἡ τῆς ἐπαναστάσεως 1.149 καὶ ἡ τελευταία 933.

Τὰ καθολικώτερον καὶ μᾶλλον διδασκόμενα μαθήματα ἦσαν τὸ Ἀναγινώσκειν, τὸ Γράφειν, ἡ Νεοελληνικὴ γλῶσσα, ἡ παλαιὰ Ἑλληνικὴ Γλῶσσα καὶ Ἱστορία, ἡ Ἀριθμητικὴ καὶ ἡ Γεωγραφία.

Εἰς πολλὰ σχολεῖα ἐδιδάσκετο ἡ Γαλλικὴ, ἡ Ἱταλικὴ καὶ ἡ Ἀγγλικὴ γλῶσσα.

Εἰς ὀλίγα ἐδιδάσκετο ἡ Λατινικὴ καὶ ἡ Γεωμετρία, καὶ εἰς τὰ πλείοτερα, ἡ Θεολογία, ἡ Μεταφυσικὴ, ἡ Φυσικὴ καὶ ἡ Χημεία. Ἀλλὰ τὰ μαθήματα ταῦτα ἦσαν τόσον ἐπιπόλαια, καὶ ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ τόσον ὀλίγον συνηρμοσμένα μετὰς ὑπαρχούσας γνώσεις, ὥστε μ' ὅλην τὴν ἀνεκτίμητον ἀξίαν πολλῶν ἐπιστημῶν, τὰς ὁποίας ἐφήπτοντο, δὲν θέλω λαλήσει τι πλέον περὶ αὐτῶν ἐνταῦθα.

Ἐπειδὴ ἡ Ἀνάγνωσις, ἡ Γραφή, καὶ ἡ Νεοελληνικὴ γλῶσσα δὲν ἐδιδάσκοντο εἰς τὰ σχολεῖα τῆς μιᾶς τῶν τριῶν περιόδων μετὰ τρόπον μᾶλλον ἀξιόσημειωτον, ἢ εἰς τὰ τῶν ἄλλων, δὲν θέλω ὁμιλήσει οὔτε περὶ αὐτῶν εἰς τὸν ὅποιον κάμνω παραλληλισμὸν τῆς εἰς ἐκάστην τῶν περιόδων τούτων ἰδίας διδασκαλίας. Ἡ Ἀριθμητικὴ μόνον, ἡ Γεωγραφία, ἡ Παλαιὰ Ἑλληνικὴ γλῶσσα καὶ Ἱστορία, ἡ Γαλλικὴ, ἡ Ἱταλικὴ καὶ ἡ Ἀγγλικὴ φαίνονται εἰς αὐτά.

Ἡ πρώτη περίοδος, ὡς εἶδομεν, ἄφηγε 13 σχολεῖα. Ἡ Ἀριθμητικὴ ἐδιδάσκετο εἰς 5, ἡ Γεωγραφία εἰς 2, ἡ Παλαιὰ Ἑλληνικὴ Γλῶσσα καὶ Ἱστορία εἰς 4, ἡ Γαλλικὴ καὶ Ἱταλικὴ εἰς ἓν.

Ἡ δευτέρα περίοδος παρεῖχε 57 σχολεῖα. Ἡ Ἀριθμητικὴ ἐδιδάσκετο εἰς 40, ἡ Γεωγραφία εἰς 20, ἡ Παλαιὰ Ἑλληνικὴ Γλῶσσα καὶ Ἱστορία εἰς 37, ἡ Γαλλικὴ καὶ Ἱταλικὴ εἰς 7.

Ἡ τρίτη εἶχεν 22 σχολεῖα. Ἡ Ἀριθμητικὴ ἐδιδάσκετο εἰς ὅλα, ἡ Γεωγραφία εἰς 15, ἡ Παλαιὰ Ἑλληνικὴ γλῶσσα καὶ Ἱστορία εἰς 17, ἡ Γαλλικὴ καὶ Ἱταλικὴ εἰς 4, ἡ Ἀγγλικὴ εἰς δύο.

Ὁ λόγος εἶναι ἐνταῦθα μόνον περὶ τῶν σχολείων τῶν ὑπαρχόντων εἰς τὰς νήσους, ὅταν ἔγινεν εἰς αὐτὰ ἡ ἐπίσκεψις καὶ οὐδαμῶς περὶ τῶν προϋπαρχόντων ἢ τῶν μετέπειτα συστηθέντων, ὅποιασδήποτε περιόδου καὶ ἂν ἦσαν.

Ἀλλ' ὅμως εἶναι δύο, τὰ ὁποῖα δὲν θέλω παρασιωπήσει, ἂν καὶ δι' ὀλίγου ὑπάρξαντα ἔπαυσαν πρὸ πολλοῦ.

Ταῦτα δὲ τὰ σχολεῖα ἦσαν ἐν μὲν τῆς Ἀλληλοδιδασκτικῆς Μεθόδου, ἔτερον δὲ τῆς Ναυτικῆς.

Ἐὰν στηριχθῇ τις δουλικῶς εἰς τοὺς χρόνους, θέλει κατατάξει αὐτὰ εἰς

τὴν Τουρκικὴν περίοδον, διότι συνεστήθησαν δέκα ὁκτώ σχεδὸν μῆνας πρὸ τῆς διακηρύξεως τῆς ἀνεξαρτησίας.

Ἄλλ' ὅμως δὲν πρέπει νὰ γνωρίζομεν μᾶλλον δι' αὐτὰ χάριτας εἰς τὴν ἐπανάστασιν; Καὶ τῶντι ὅταν ἡ Ἑλλὰς συνεσχετίσθῃ οὕτως μετὰ τὴν ἐκπεπολιτισμένην Εὐρώπην, δανεισθεῖσα παρ' αὐτῆς τὰ δύο ταῦτα καταστήματα, ἡ ἐπανάστασις εἶχε γένει ἠθικῶς. Τὸ πνεῦμα, τὸ ὁποῖον τὴν ὁδηγεῖ ἀπ' ἐκείνου τοῦ χρόνου, τὴν προητοίμαζεν ἔκτοτε. Μᾶλλον δὲ εἰπεῖν, ἡ εἰσαγωγή τῶν δύο τούτων σχολείων ἦτο πρᾶξις ἐκ τῶν μάλιστα ἐπαναστατικῶν. Τὸ νὰ καταφέρῃ τις τόσον φοβερὰν πληγὴν εἰς τὸν ζυγὸν τῆς ἀμαθίας, ἦτο τὸ αὐτὸ καὶ νὰ διακηρύξῃ ῥητῶς ὅτι προητοιμάζετο νὰ συντρίψῃ τὸν πολιτικὸν ζυγόν, τοῦ ὁποίου ὅλη ἡ δύναμις προήρχετο ἀπὸ τὸν πρῶτον.

Τὰ δύο λοιπὸν ταῦτα σχολεῖα ἀνήκουν προφανῶς εἰς τὴν ἐπανάστασιν, ἀλλ' ἄς τὰ θεωρήσωμεν ὡς μεταδεδομένα.

Τὰ ὑπομνήματα, τὰ ὁποῖα ἀνέγνωμεν, ἀποκαλύπτουν σειρὰν ἀποτελεσμάτων, τὰ ὁποῖα παραβληθέντα δίδουν πολλὰ ἀξιοσημειώτους παρατηρήσεις.

Οὕτω, λόγου χάριν, ἐάν τις θεωρήσῃ τὸν ἀριθμὸν τῶν σχολείων καὶ τῶν μαθητῶν τῶν ἀνηκόντων εἰς ἐκάστην τῶν τριῶν περιόδων βλέπει,

Ὅτι ἡ Τουρκικὴ δυναστεία ἐπικρατήσασα 367 ἔτη δὲν ἀφήνει, κατὰ τὸν μέσον ὅρον, εἰς τὰς προειρημένας νήσους οὔτε ἐν σχολεῖον τῆς παλαιᾶς μεθόδου ἀνὰ ἐκάστην αὐτῶν, εἰς τὰς ὁποίας ὁμοῦ λαμβανομένας 17 ἀφήνει μ' ὅλα ταῦτα ἐν μὲ τὸ ἀνάλογον 20 μαθητῶν ἀνηλίκων ἀνὰ ἐκάστην τριακονταετηρίδα τῆς διαμονῆς τῆς.

Καὶ ἰδοὺ ὅτι εὐθὺς μετὰ τὴν παρέλευσιν τῶν 367 γραμματοφθόρων τούτων χρόνων, ἡ περίοδος τῶν ἑπτὰ τῆς ἐπαναστάσεως ἐτῶν διανυσθέντων ὑπὸ τοὺς οἰωνοὺς τῆς ἀθλιότητος καὶ ἀναρχίας, ἀλλὰ καὶ ὑπὸ τοὺς τῆς γεννωμένης ἐλευθερίας, δίδει, κατὰ μέσον ὅρον, 3 νέα σχολεῖα εἰς ἐκάστην τῶν νήσων τούτων καὶ εἰς τὰς 17 ὁμοῦ, 2 σχολεῖα καὶ 37 τοῦλάχιστον μαθητὰς ἀνὰ ἐκάστην τριμηνίαν τῆς διαρκείας τῆς.

Καὶ ἰδοὺ πάλιν ὅτι, χωρὶς ἀκόμη ὁ Κυβερνήτης νὰ λάβῃ καιρὸν νὰ θεωραπύσῃ καμμίαν πληγὴν, οὔτε νὰ ἐλαττώσῃ ἐπαισθητῶς τὴν ἀθλιότητα, ἀλλὰ μόνον διὰ τῆς ὁποίας ἐμπνέει εἰς τὸν λαὸν ἐμπιστοσύνης, οἱ τρεῖς καὶ ἡμισυ πρῶτοι μῆνες τῆς ἐν τῇ Ἑλλάδι διαμονῆς του δίδουν εἰς αὐτὰς ταύτας τὰς νήσους ἀριθμὸν σχολείων ἀνώτερον πλεόν ἢ κατὰ τὸ τέταρτον τοῦ ἰδίου αὐτῶν, καὶ τὸ ἀνάλογον 2 σχολείων καὶ 89 μαθητῶν, τῶν πλειοτέρων ἐφήβων, ὅχι πλεόν, καθὼς εἰς τὴν προηγηθεῖσαν περίοδον, ἀνὰ ἐκάστην τριμηνίαν ἀλλὰ ἀνὰ ἐκάστην δεκάδα τῆς διαρκείας του.

Ἡ σύγκρισις τῶν μαθημάτων, τὰ ὁποῖα ἐδιδάσκοντο ἐφ' ἐκάστης τῶν τριῶν περιόδων, δὲν εἶναι ὀλιγώτερον ἐκπληκτικὴ.

Διότι ἡ Ἀριθμητικὴ δὲν ἐδιδάσκετο εἰμὴ εἰς τὰ $\frac{2}{5}$ τῶν ἐκ τῆς Τουρκικῆς δυναστείας καταγομένων σχολείων ἐδιδάσκετο δὲ ἤδη εἰς πλεόν ἢ τὰ $\frac{3}{4}$

τῶν τῆς ἐπαναστάσεως σχολείων· καὶ ὅλα τὰ τῆς τρίτης περιόδου εἶχον τὸ πολύτιμον τοῦτο μάθημα.

Ἡ παλαιὰ ἑλληνικὴ γλῶσσα καὶ Ἱστορία ἐδιδάσκοντο μόνον εἰς τὸ $\frac{1}{3}$ τῶν σχολείων τῶν ἐκ τῆς Τουρκικῆς ἀρχῆς ὄντων, εὐθὺς δὲ εἰσῆχθησαν εἰς τὰ $\frac{2}{3}$ τῶν τῆς ἐπαναστάσεως καὶ εἰς τὰ $\frac{3}{4}$ τῶν τῆς τρίτης περιόδου.

Ἡ Γεωγραφία δὲν ἐδιδάσκετο εἰμὴ εἰς τὸ $\frac{1}{6}$ τῶν τῆς πρώτης περιόδου σχολείων, εἰς πλεόν ἢ τὸ $\frac{1}{3}$ τῶν τῆς δευτέρας, καὶ εἰς τὰ $\frac{2}{3}$ τῶν τῆς τρίτης.

Ἡ Γαλλικὴ καὶ Ἱταλικὴ γλῶσσα ἐσπουδάζοντο μόνον εἰς τὸ $\frac{1}{12}$ τῶν σχολείων τῶν ἐκ τῆς Τουρκικῆς ἀρχῆς, εἰς τὸ $\frac{1}{8}$ τῶν τῆς ἐπαναστάσεως καὶ εἰς τὸ $\frac{1}{5}$ τῶν τῆς τελευταίας περιόδου, τῶν ὁποίων τὸ $\frac{1}{11}$ εἶχεν ἐπιπλέον καὶ τὴν μάθησιν τῆς Ἀγγλικῆς.

Ἐὰν ἐξετάσῃ τις ποίαν ἡλικίαν εἶχον οἱ μαθηταὶ ἐκάστης τῶν τριῶν περιόδων, θέλει ἴδει ὅτι ἡ πρώτη παρεῖχε μόνον παιῖδας ἀπὸ 5 ἕως 15 ἐτῶν ἡλικίας, ἐὰν ἐξαίρεθῶσιν οἱ τῆς Ναυτιλίας μαθηταί. Ἀλλ' οἱ εἰς αὐτὸ φοιτῶντες ἄνδρες εἶχον ἀπὸ πρότερον ἀφοσιωθῆ εἰς τὴν ἀνεξαρτησίαν. Δὲν ἦσαν πλεόν δοῦλοι τοῦ Σουλτάνου. Ἦσαν ἤδη τὸ ναυτικὸν τοῦ ἔθνους, ὅτε, διὰ νὰ τὸ ὑπηρετήσωσι κάλλιον, ἐνίσχουν τοιοῦτοτρόπως, διὰ τῆς μελέτης τῶν ἀρχῶν, τὰς πρακτικὰς γνώσεις, εἰς τὰς ὁποίας ἤρκοῦντο, δουλεύοντες εἰς δεσπότην.

Ἐπὶ τῆς δευτέρας περιόδου δὲν φαίνονται εἰς τὰ σχολεῖα εἰμὴ παιδάρια· διότι τότε ἡ συνειρήνη τῶν ἀνθρώπων, οἵτινες ἠδύναντο νὰ μεταχειρισθῶσι τὸν καιρὸν των, ἦτο κατέναντι τοῦ ἐχθροῦ.

Ἀλλ' ἡ τελευταία, πάροδος πρὸς τὴν εἰρήνην καὶ τὸν διοργανισμὸν παρέχει πλῆθος ἐφήβων, καὶ τώρα οὗτοι εἶναι πολῖται πάντων τῶν ἐπιτηδευμάτων, οἵτινες, ὅταν ἡ πατρις των συγκαταταχθῇ μεταξὺ τῶν αὐτονομουμένων ἔθνων, θέλουν ὥστε νὰ ἐμποροῦν νὰ παραβάλλωνται ὅχι ἀναρμόστως μετὰ τῶν ἐκπεπολιτευμένων ἀνθρώπων.

Ἐὰν τις ζητήσῃ τέλος πάντων τὴν ὑπάρχουσαν ἀναλογίαν μεταξὺ τῶν σχολείων τῆς νέας μεθόδου καὶ τῶν τῆς παλαιᾶς, καθὼς καὶ τὸ πλῆθος τῶν μαθητῶν ἐκατέρων, εὐρίσκει :

α'. Ὅτι κατὰ τὴν ὑπὲρ τὰς τρεῖς ἑκατονταετηρίδας δυναστείαν τῆς Ὀθωμανικῆς Πόρτας δὲν ἐφάνη συστημένον εἰς τὰς ἀνωτέρω εἰρημένους 17 νήσους εἰμὴ ἐν μόνον Ἀλληλοδιδασκτικὸν σχολεῖον· καὶ τὸ σχολεῖον τοῦτο ἦτο πρὸς τοῖς ἄλλοις βέβαιον προμῆνυμα, καρπὸς πρῶμος τῆς ἐπαναστάσεως.

β'. Ὅτι ἐπὶ τῶν πολυταράχων ἐπτὰ τῆς ἐπαναστάσεως χρόνων, οἱ ἀντιπρόσωποι τοῦ ἔθνους, μ' ὅλας τὰς χαλεπὰς περιστάσεις, εἰς τὰς ὁποίας εὐρίσκοντο, μὴ παραβλέποντες τὴν δημόσιον ἐκπαίδευσιν, εἶχον παραδεχθῆ διὰ θεμελιώδους νόμου τὴν Λαγκαστρικὴν μέθοδον· ὅτι ἐπομένως 14 σχολεῖα συστηθέντα ἐξ ἐκείνης τῆς ἐποχῆς ἦσαν ἀλληλοδιδασκτικά, καὶ ἐφοιτῶντο αὐτὰ καθ' ἑαυτὰ ἀπὸ πλείονας τῶν $\frac{2}{5}$ τῶν μαθητῶν τῶν ἀνηκόντων εἰς τὰ σχολεῖα τῆς ἐπαναστάσεως.

γ^{ον}. "Οτι 9 ἐκ τῶν σχολείων τῆς τρίτης περιόδου, ἤγουν ὄχι πλέον τὸ $\frac{1}{4}$ μόνον, καθὼς ἐπὶ τῆς δευτέρας, ἀλλὰ τὰ $\frac{3}{7}$ ἦσαν Ἀλληλοδιδασκτικά, καὶ συνίσταντο πάντοτε αὐτομάτως, ἐκτὸς τοῦ τῶν Ὀρφανῶν τοῦ παρὰ τοῦ Κυβερνήτου ἐμπιστευθέντος εἰς τὸν Κλεόβουλον· ὅτι κατὰ τὴν περίοδον ταύτην τὰ τῆς Ἀλληλοδιδασκτικῆς Μεθόδου σχολεῖα δὲν ἐφοιτῶντο πλέον, καθὼς ἐπὶ τῆς δευτέρας, ἀπὸ μόνον τὰ $\frac{2}{5}$ ἀλλ' ἀπὸ πλείονας ἢ τὰ $\frac{3}{5}$ τῶν μαθητῶν· ὅτι αὐτὰ οὐδὲ παρεῖχον πλέον, κατὰ μέσον ὅρον, ὡς ἐπὶ τῆς δευτέρας ἕκαστον ἀνὰ 40 μόνον, ἀλλ' ἀνὰ 45 μαθητάς· καὶ ὅτι τὰ τῆς παλαιᾶς μεθόδου σχολεῖα, τὰ ὅποια ἐπὶ τῆς δευτέρας παρεῖχον, κατὰ μέσον ὅρον, 19 μαθητάς ἕκαστον, δὲν παρεῖχον πλέον κατὰ ταύτην εἰμὴ 18 ἕκαστον.

Σημειωτέον δὲ ὅτι οἱ 287 μαθηταὶ οἱ ἀποκτηθέντες κατὰ τὴν τρίτην περίοδον ἀπὸ τὰ τῶν δύο προηγημένων σχολεῖα εὗρισκοντο διηρημένοι μεταξὺ τῶν τῆς νέας καὶ τῶν τῆς παλαιᾶς μεθόδου, καθὼς ἦσαν καὶ εἰς τὰ σχολεῖα τὰ εἰς αὐτὴν ἰδιάζοντα, τῶν ἄλλων μαθητῶν ἀνηκόντων εἰς τὴν τρίτην ταύτην περίοδον, τουτέστι κατὰ πρόοδον αὔξουσιν διὰ τὰ τῆς Ἀλληλοδιδασκτικῆς, καὶ μειουμένην διὰ τῆς παλαιᾶς μεθόδου.

Οὕτως οἱ Ἕλληνες δεδουλωμένοι, προσδιωρισμένοι ἀπὸ τὸν δεσπότην των διὰ τὰ ζῶσιν εἰς τὴν ἀμαθίαν, τὴν διατηρήτριαν τῆς δουλείας, ἀπεγυμνώθησαν ἀπὸ παντὸς μέσου τῶν πρὸς τὴν παιδείαν.

Ἐρχονται μετ' ὀλίγον νὰ συντρίψωσι τὰ δεσμά των· καὶ τὸ πρῶτον δεῖγμα τὸ ὅποιον δίδουν τῆς ἐγγιζούσης ἀναγεννήσεώς των εἶναι ὅτι δανεῖζονται παρὰ τῆς ἐκπεπολιτευμένης Εὐρώπης τὴν Ἀλληλοδιδασκτικὴν Μέθοδον, καὶ ἐν σχολεῖον τῆς Ναυτιλίας, ὅπου συνέρχονται παλαιοὶ πλοίαρχοι καὶ νέοι ναῦται, οἵτινες θέλουν νὰ γένωσιν ἐπιστήμονες τῶν θαλασσίων διὰ νὰ ἐλευθερώσωσι τὴν πατρίδα.

Παρευθὺς σχεδὸν ἡ φωνὴ τῆς ἐλευθερίας ἀκούεται καὶ ἐξαίφνης, ἐνῶ ἡ ἐπανάστασις γεννᾷ ὀδυνηρῶς τὴν ἀνεξαρτησίαν, ἡ Ἀλληλοδιδασκτικὴ μέθοδος παραδέχεται ἀπὸ τὸ Πολιτικὸν Σύνταγμα. Τὰ σχολεῖα καὶ οἱ μαθηταὶ πεπλασιάζονται· ἡ ἀνατροφή γίνεται σχεδὸν δημώδης εἰς πράγματα σπανίως διδασκόμενα πρότερον καὶ ἡ Παλαιὰ Ἑλληνικὴ γλῶσσα καὶ Ἱστορία, αἰτιναὶς ἀναμιμνήσκουσαι εἰς τοὺς Ἕλληνας ποῖοι ὑπῆρξαν οἱ προπάτορές των, τοὺς δείχνουν τί πρέπει νὰ ἐπιμεληθῶσι νὰ γένωσι, καὶ ποῖα θέλουν γένει τὰ τέκνα των μετὰ καλὴν Κυβέρνησιν, ἡ παλαιά, λέγω, Ἑλληνικὴ Γλῶσσα καὶ Ἱστορία διπλασιάζονται ἀναλόγως κατὰ τὴν διδασκαλίαν των.

Ὑστερον δέ, κατὰ τοὺς τρεῖς καὶ ἥμισυ πρώτους μῆνας τῆς ἐποχῆς, κατὰ τὴν ὁποίαν βλέπομεν τὴν ὁμοφωνίαν, τὰ προτερήματα καὶ τὴν καλοκαγαθίαν νὰ ὑποστηρίζωνται ἀμοιβαίως ἐπὶ τῆς Προσωρινῆς Κυβερνήσεως τῆς Πολιτείας, ἡ νέα μέθοδος διπλασιάζει τὰς προόδους τῆς ὡς πρὸς τὴν παλαιάν· ὁ ἀριθμὸς τῶν σχολείων ἀναβαίνει πλέον ἢ εἰς τὸ ἐπταπλάσιον, καὶ ὁ τῶν μαθητῶν πλέον ἢ εἰς τὸ δεκαπλάσιον, παρ' ὅσον ἦσαν ἐπὶ τῶν ἡμερῶν τῆς δου-

λείας. Ἡ σφαῖρα τῆς ἀνατροπῆς μεγαλοῦται ἐξαπλωνομένων τῶν ζωσῶν ξένων γλωσσῶν καὶ διὰ τῆς εἰσαγωγῆς τῆς Ἀγγλικῆς· ἡ Γεωγραφία καὶ Ἀριθμητικὴ, πραγματικαὶ ἀμφοτέραι ὁδηγήτριαι τοῦ ἐμπορίου, ἡ μὲν εἶναι ἀλφάβητον τῶν ἀκριβῶν ἐπιστημῶν, αἵτινες μετὰ τοῦ ἐμπορίου εἶναι πρὸς τὰ ἔθνη εὐγόνοι πηγαὶ δόξης καὶ εὐδαιμονίας, ἡ Ἀριθμητικὴ γενικεύει τὴν διδασκαλίαν τῆς, ἡ δὲ Γεωγραφία διπλασιάζει τὴν ἀναλογίαν τῆς ἰδικῆς τῆς. Οἱ δὲ ἔφηβοι καταλαμβάνοντες ποίας μεταβολὰς ἔχουν νὰ παράξωσιν αἱ μαθήσεις αὗται τώρα, ὅτε ἐκ δούλων ἀνέλαβον ἀξιοπρέπειαν πολιτῶν, τρέχουν εἰς τὰ σχολεῖα διὰ νὰ λάβωσι κοσμίως μετὰ τῶν νεωτέρων τὴν παιδείαν, τῆς ὁποίας εἶναι ἐνδεεῖς.

Τί νὰ εἴπῃ τις τώρα περὶ τῶν ἀνθρώπων ἐκείνων, οἵτινες ἐφάνησαν ὅτι λυποῦνται διὰ τὴν Ἑλλάδα, καὶ ἐτόλμησαν νὰ ὑπεραίωσιν τὸν πολιτισμόν, τὸν ὁποῖον ἐμελλε νὰ λάβῃ ὑποκάτω εἰς τὸν ζυγὸν τοῦ Σουλτάνου, καὶ ἀπὸ τὸν ὁποῖον ἤθελε τὴν στερήσει ἡ θέσις, εἰς τὴν ὁποίαν εἶχε βαλθῇ;

Ἐὰν ὑπῆρχον ἀκόμη ἐξ ἐκείνων τῶν ἄλλων ἀνθρώπων, οἵτινες τότε ἀπεπλάνησαν, ἐτάραξαν καὶ ἠπάτησαν τὸν λαόν· ἐὰν αἱ πολιτικαὶ αὗται ὕδραι ἤλπιζον νὰ γοητεύσωσιν ἐκ νέου τὰ ὄμματα τοῦ λαοῦ τούτου, τὸν ὁποῖον πάλαι ἐθυσίασαν, διὰ νὰ τὸν καταφάγωσι πάλιν, πρέπει ν' ἀφήσωσι τέλος πάντων τὴν ἐλπίδα ταύτην. Ἡ σπουδὴ, τὴν ὁποίαν ὁ λαὸς πάσης ἡλικίας καὶ πάσης καταστάσεως καταβάλλει εἰς τὸ νὰ διδάσκεται, ἀνακαλύπτει συνάμα τὸ φιλήσυχον, τὸ ἀσφαλές, τὸ αὐτάρκες καὶ τὴν ὁμαλότητά του.

Ὑπὸ ἀπείρους ἐπόψεις ἐμπορεῖ ὁ παρατηρητὴς νὰ θεωρήσῃ τὴν αὐτόματον σύστασιν καὶ τὸ πλῆθος τῶν σχολείων, καὶ τὸν ἀριθμὸν τῶν εἰς αὐτὰ φοιτῶντων μαθητῶν, ἀλλὰ περὶ τούτων ἀφήνω εἰς ἕνα ἕκαστον τὴν φροντίδα τοῦ νὰ τὰ ἐξετάσῃ. Εἶναι ἡδὺ τὸ νὰ τέρπῃ τις, ἐρευνῶν τόσον εὐτυχῇ προμηνύματα, τὸ πνεῦμά του, ἀποκαμωμένον ἀπὸ τὸ ἀδιάκοπον θέαμα τῶν ἀπὸ πολλοῦ καὶ πρὸ ὀλίγου ἀκόμη ὄλονέν ἀύξανομένων δυστυχημάτων.

Ἀλλ' ὅμως ἐπανερχονται πάλιν μεθ' ἡδονῆς εἰς τὰ περὶ τοῦ πλῆθους τῶν σχολείων καὶ τῶν εἰς αὐτὰ φοιτῶντων μαθητῶν. Ἐκ τούτων νομίζω ὅτι δύναται τις νὰ κρίνῃ περὶ τῶν ἐν τῇ Ἑλλάδι προσόδων τοῦ πολιτισμοῦ. Νομίζω ὅτι τὸ πολιτικὸν τοῦτο βαθμόμετρον ἀρμόζει καλύτερα εἰς τὰ ἥθη μας, καὶ θέλει χορηγήσῃ διδόμενα ἀκριβέστερα παρὰ ἐν ἄλλο νεωστὶ προτεθειμένον ἐπὶ τὸν αὐτὸν σκοπὸν, καὶ τὸ ὁποῖον ἤθελε συνίστασθαι εἰς τὸ πλῆθος τῶν διὰ τοὺς πειρατὰς προσδιωρισμένων ἀγχονείων...

Ἀλλ' αἱ νῆσοι, θέλει εἰπεῖ τις, ἐπὶ τῶν ὁποίων θεμελιώνεις τὰ γενικὰ σου συμπεράσματα ἐξεπορθήθησαν ὀλιγώτερον ἢ τὰ περισσότερα τῆς λοιπῆς Ἑλλάδος μέρη· αὐταὶ ἔκαμαν διὰ τὴν μάθησιν ὅ,τι ὑπῆρξεν ἀδύνατον εἰς πολλὰ ἄλλα μέρη· ἡ ἐναρξίς προσέτι τοῦ ὀργανισμοῦ τῆς ἀρχιεπισκοπῆς μαθήσεως, τὴν ὁποίαν ἔχουν, λείπει πολὺ τοῦ νὰ ἀρκέσῃ μάλιστα εἰς αὐτάς· ἐχρειάζοντο σχολεῖα ἀσυγκρίτως τελειότερα, τὰ ὁποῖα ἤθελον ἀπαιτεῖ μεγάλας δαπάνας. Τοι-

αύτην ἄρα καλὴν ἀνατροφὴν, ἐκ τῆς ὁποίας μέλλουν νὰ προκύψωσι τόσον εὐτυχῇ ἀποτελέσματα, καὶ τὴν ὁποίαν οἱ Ἕλληνες φαίνονται ὅτι ὑπερεπιθυμοῦν, θέλουν δυνηθῇ νὰ τὴν εὕρωσι;

Ἡ περὶ τῆς κοινῆς ἐκπαιδεύσεως φροντίς τοῦ Κυβερνήτου ἀπεδείχθη ἐξ ὧν μέχρι τοῦδε ἔπραξε. Δὲν λείπεται λοιπὸν πλέον ἄλλο παρὰ νὰ μάθωμεν ἐὰν θέλῃ ἔχει τὰ ἀπαραίτητα χρηματικὰ μέσα πρὸς τὸν ὀργανισμόν ἐκείνης, ἥτις ἤθελεν ἀρκεῖ εἰς τὰς χρεῖας τῶν Ἑλλήνων, ἤθελεν εἶναι ἄξια τῆς προσδοκίας των, ὥστε νὰ φέρῃ εἰς τὰς διανοητικὰς αὐτῶν δυνάμεις ὅλους τοὺς ὁποίους ἐπαγγέλλονται καρπούς.

Θέλω ἀποκριθῇ :

Τώρα, ὅτε αἱ Κυβερνήσεις ἀποδίδουν τὰ ὀφειλόμενα πρὸς σωτηρίαν τῆς Ἑλλάδος, οἱ λαοί, οἵτινες ἀπὸ τῆς ἐξαναστάσεως τοῦ ἡρωικοῦ τούτου ἔθνους ἔκαμαν ἀκαταπαύστως τόσον ἐνθέρμους εὐχὰς καὶ τόσον μεγάλας θυσίας ὑπὲρ τῆς ἐλευθερίας του, οἱ λαοί, λέγω, διὰ νὰ μὴ μείνῃ ἀτελὲς τὸ ἔργον των, θέλουν εὐκολύνει εἰς τὸν Κυβερνήτην τὴν ἀνατροφὴν τοῦ ὑπ' αὐτῶν εὐνοουμένου λαοῦ. Θέλουν δυνηθῇ μὲ νέας ἐλευθεριότητας νὰ βοηθήσωσι τοὺς πολίτας τῆς κλασσικῆς γῆς, ὥστε, στηριζόμενοι εἰς τὰς ἐπιστήμας, τῶν ὁποίων τὰ στοιχεῖα χρεωστοῦμεν εἰς τοὺς προγόνους μας, νὰ φθάσωσιν εἰς τὴν στάθμην τοῦ πολιτισμοῦ, ὅστις μόνος δύναται νὰ τελειοποιήσῃ καὶ βεβαιώσῃ τὴν ἀναγέννησιν τῆς πατρίδος των.

D.....e

Παράρτημα 2. Εντυπώσεις του Ντυτρόν από τα Σχολεία του Ναυπλίου

ΕΝΤΥΠΩΣΕΙΣ ΤΟΥ ΝΤΥΤΡΟΝ
ΑΠΟ ΤΑ ΣΧΟΛΕΙΑ ΤΟΥ ΝΑΥΠΛΙΟΥ

(Γεν. Ἐφημ., 24 Νοεμβρ. 1828)

Ὁ νομοδιδάσκαλος κύριος Dutrône ἐπεσκέφθη κατὰ τὸν παρελθόντα Ὀκτώβριον τὰ ἐν Ναυπλίῳ σχολεῖα, διὰ τὴν ἐξετάσῃ ποῖα ἐκ τῶν κατ' αἵτησιν αὐτοῦ τοῦ φιλέλληρος σταλέντων πρὸς τὸν Ἐξοχώτατον Κυβερνήτην πραγμάτων παρὰ τῆς ἐν Παρισίοις Ἑταιρίας τῆς στοιχειώδους παιδείας ἀρμόζουσιν εἰς αὐτά. Ὅθεν εἰς μὲν τὸ ἀλληλοδιδασκτικὸν σχολεῖον τὸ κατὰ τὸ 1826 συστηθὲν παρὰ τῆς Φιλανθρωπικῆς Ἑταιρίας, καὶ ἀπὸ τινος ἤδη καιροῦ διατηρούμενον ὑπὸ τὴν κηδεμονίαν τοῦ Κυβερνήτου, ἔδωκε αὖ μίαν συλλογὴν πινάκων, καὶ βιβλίων ἀλληλοδιδασκτικῶν τῆς ἀναγνώσεως, τῆς γραφῆς καὶ τῆς ἀριθμητικῆς. Παρέδωκε δὲ καὶ εἰς τὸν Συνταγματάρχην Κύριον Εὐδέκῳ παρομοίως συλλογὰς διὰ τὸ σχολεῖον τῶν Εὐελεπίδων.

Ἀφῆσε τέλος πάντων καὶ εἰς τὸ σχολεῖον τῶν κορασίων ἐν ἐγχειρίδιον καὶ μίαν συλλογὴν ἐπιδειγμάτων ῥαφῆς, σταλμένα παρὰ τοῦ ἐν Παρισίοις σχολείου τοῦ Ἀγίου Ἰωάννου τοῦ Λατράνου.

Εἰς τὰ σχολεῖα, τὰ ὁποῖα ἐπεσκέφθη ὁ Κύριος Dutrône, ἐξεφώνησε μικρὰς ὁμιλίας, διὰ τῶν ὁποίων παρέστησε πῶσον ἡ πατρικὴ κηδεμονία τοῦ Ἐξοχώτατου Κυβερνήτου εἶναι ἀξία τῆς εὐγνωμοσύνης καὶ τῶν διδασκάλων καὶ τῶν μαθητῶν. Ἐνθύμισε καὶ εἰς τούτους καὶ εἰς ἐκείνους, ὅτι διὰ τῆς ἀκριβοῦς φυλάξεως τῶν εὐαγγελικῶν παραινέσεων, αἵτινες μᾶς ἀπαγορεύουσιν τοῦ νὰ κάμνωμεν εἰς τοὺς ἄλλους ὅ,τι δὲν θέλομεν νὰ κάμνωσιν ἄλλοι εἰς ἡμᾶς, καὶ διὰ τῆς μελέτης τῶν τεχνῶν καὶ ἐπιστημῶν πρέπει νὰ τελειώσωσιν οἱ Ἕλληνες τὸ ἔργον τῆς ἀναγεννήσεώς των, ἥτις ἀπὸ ὀκτὼ ἐτῶν ἤρχισε διὰ τοῦ πατριωτισμοῦ καὶ τῆς ἀνδρείας καὶ εἰς τὴν ὁποίαν ὁ Κυβερνήτης ἀσχολεῖται ἀνενδύτως ὠφελούμενος ἀπὸ τὴν εὐμένειαν, μὲ τὴν ὁποίαν αἱ σύμμαχοι Δυνάμεις τιμοῦν τὴν Ἑλλάδα.

Ἐπευφύμησαν δὲ εἰς τὸ τέλος τοῦ λόγου ἐκφωνοῦντες: Ζήτωσαν αἱ τρεῖς Σύμμαχοι Δυνάμεις! Ζήτω ὁ Κυβερνήτης τῆς Ἑλλάδος! Ζήτω ἡ Ἑλλάς!

Τὸ ἐπίλοιπον τῆς ἡμέρας ἐκεῖνης ἐσυγχωρήθη εἰς τοὺς μαθητὰς νὰ σχολάσωσι κατὰ τὴν ζήτησιν τοῦ Κυρίου Dutrône.

Οἱ παῖδες τοῦ ἀλληλοδιδασκτικοῦ σχολείου ἐπεριπάτησαν ἔξω τῆς πόλεως καὶ ἔψαλον θρησκευτικὰ καὶ πατριωτικὰ ὕμνους.

Παντοῦ τῆς Ἑλλάδος ἤρχισε ν' ἀναπτύσσεται ὁ πρὸς τὴν παιδείαν ἔρως. Τὰ προοίμια τοῦ φωτισμοῦ γίνονται ὑπὸ τοὺς πλέον ἀγαθοὺς οἰωνοὺς· αἱ ἐπισημότεραι τελεταὶ τῶν πόλεων γίνονται πρὸς σύστασιν ἢ βελτίωσιν σχολείων. Ὁ νεωστὶ ἐκ Σαντορίνης ἐλθὼν Κύριος Ν. Γ. Ἰγγλέσης μᾶς ἐβεβαίωσε περὶ τῆς κατ' ἐκείνην τὴν νῆσον γινομένης συστάσεως τεσσάρων ἀλληλοδιδασκτικῶν σχολείων καὶ ἐνὸς κεντρικοῦ φιλόλογικοῦ. Εἰς σταθερὸν δὲ πόρον τῆς διατηρήσεως αὐτῶν οἱ κάτοικοι ἔσπερξαν προθύμως ἐπὶ κοινῇ συνελεύσεως νὰ εἰσφέρουν ἐτησίως ἀνὰ ἕν γρόσι τὸ στρέμμα ἐκ τῆς ἰδιοκτητοῦ γῆς, καὶ πέντε ἐκ τῶν μοναστηριακῶν, ὥστε ἡ ὑπὲρ τῆς διατηρήσεως τῶν σχολείων τούτων συνεισφορά θέλει εἶναι κατ' ἔτος ὑπὲρ τὰς 18.000 γρόσια. Καθυπέβαλον δὲ τὸ σχέδιον τοῦτο διὰ τοῦ Ἐκτάκτου Ἐπιτρόπου εἰς τὴν ἐπικύρωσιν τῆς Κυβερνήσεως.

Εἰς τὸ καλὸν καὶ ὠφέλιμον τοῦτο κατάστημα συνετέλεσαν ὅχι ὀλίγον αἱ παρακινήσεις τοῦ Ἐκτάκτου Ἐπιτρόπου καὶ ἡ πρόθυμος συνέργεια τοῦ ἀρχιερέως τῆς νήσου Κυρίου Ζαχαρίου, τοῦ Ῥωσικοῦ ἀντιπροξένου Κυρίου Β. Μαρκεζίνη καὶ πολλῶν ἄλλων φιλομούσων προκρίτων.

The Dutron Report in May 1828 on Greek Education Shortly Before and Shortly After 1821

*Gregory T. Papanikos
President, The Athens Institute*

The report of the French educator Dutron, drafted in May 1828 at the request of Ioannis Kapodistrias, constitutes an important document, as it provides numerical data on students and schools shortly before and shortly after 1821. These statistical data are utilized in the present study to examine the extent to which education—measured in terms of the number of students, schools, and subjects—expanded during the 1820s, amidst wars of liberation and civil conflict. The data reveal, at the very least, the strong thirst of the Greeks for education, which could not be satisfied before 1821 or, where it could, was not adequately met, as the "secret schools" did not offer the level of education the Greek population aspired to. Many scholars, in my view mistakenly, focus on the issue of secret schools, when they should instead emphasize the widespread, informal, and latent demand for education that prevailed during the period of Ottoman rule. This situation was due not so much to a lack of resources, but to a lack of freedom—primarily educational freedom. The present study highlights this important aspect of Greek education during the period of subjugation.

Keywords: Dutron, Ioannis Kapodistrias, Ottoman Empire, Greek Education, Greek War of Independence (1821).